

PEDAQOJİ PROSESDƏ MÜƏLLİMİN ROLU

Sevil Bəhrəmovə,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Ümumi tarix və tarixin tədrisi texnologiyası kafedrasının müəllimi,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: sevil_behremova@mail.ru

UOT: 37

Xülasə. *Pedaqoji proses müəllim tərəfindən reallaşdırılır və təlim-tərbiyənin məzmununu nəzərə alaraq, müxtəlif pedaqoji vasitələrdən istifadə etməklə müəllimlə təhsilalanlar arasında xüsusi təşkil olunmuş qarşılıqlı əlaqədir. Məqalədə, məhz pedaqoji prosesin tamlığı, onun reallaşdırılması, müəllimin fəaliyyəti və vəzifələri, qarşıya qoyulan öhdəliklər, şəxsiyyətin formalaşdırılması və inkişafı, təhsilalanların vəzifələri, öyrənmə prosesinə qoşulması və istənilən nəticənin əldə edilməsi üçün səmərəli fəaliyyətin qurulması məsələlərinə toxunulur.*

Açar sözlər: *pedaqoji proses, müəllim fəaliyyəti, təlim və tərbiyə, öyrənmə məqsədi, pedaqoji sistem.*

Key words: *pedagogic process, teacher activity, training and education, learning goal, pedagogical system.*

Ключевые слова: *педагогический процесс, педагогическая деятельность, обучение и воспитание, цель обучения, педагогическая система.*

Təhsil sistemi sosial institutlardan biri olduğundan onun inkişafı elmi-texniki və sosial tərəqqinin mahiyyətinə və nailiyyətlərinə görə cəmiyyətin dəyişən tələbatları ilə əvvəlcədən müəyyən edilir. Müasir ictimai inkişafın dinamikası insan həyatının və fəaliyyətinin bütün sahələrində – elm və texnikada, iqtisadiyyat və siyasətdə, təhsil və mədəniyyətdə, istehsalın təşkilində və onun idarə edilməsində sürətli və dərin dəyişikliklərlə səciyyələnir. Eyni zamanda təhsil ən mühüm sosial institutlardan biri kimi, həm də cəmiyyətin dəyişən məqsəd və tələblərinə uyğun olaraq, yüksək texnologiyaların hazırlanması və tətbiqi ilə daim inkişafa tabedir. Təhsil sisteminin dövrün sosial çağırışlarına reaksiyası avtomatik olaraq deyil,

dolayı yolla, müəyyən ətalətlə fərqlənən ictimai rəyin və müəllimlərin, ictimai və dövlət xadimlərinin fəaliyyətinin inkişafı prosesində baş verir.

İnsan cəmiyyətinin inkişafı sosial təcrübənin nəsildən-nəslə davamlılığını nəzərdə tutur. Sosial təcrübənin ötürülməsi müxtəlif yollarla baş verə bilər. Bununla belə təcrübə göstərir ki, ən böyük effekt insanın özünün bu prosesdə fəal iştirakı ilə ətrafdakı reallığı dərk etməyə, mənimsəməyə və dəyişdirməyə yönəlmiş yaradıcılıq fəaliyyətinə daxil edildikdə əldə edilir.

Müasir həyat insanın qarşısına bir neçə əsas istiqaməti müəyyən edən vəzifələr qoyur. Onlardan ən əhəmiyyətli **əqli, emosional, əxlaqi, fiziki inkişaf, habelə fərdi-şəxsi inkişaf və mədəni tərbiyə** vəzifələridir. Bu taktiki məqsədlərin fəal

şəkildə həyata keçirilməsi strateji vəzifələrin real və səmərəli həllinə, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına – vahid pedaqoji prosesin ümumi məqsədini həyata keçirtməyə imkan verəcəkdir. Müasir elmin, o cümlədən yerli filosof və psixoloqların, müəllim və fizioloqların, hüquqşünasların və genetikaçıların nailiyyətləri göstərir ki, yalnız sosial mühitdə, məqsədyönlü təhsil prosesində insanın sosial davranışına dair proqramlar hazırlanır, insan şəxsiyyət kimi formalaşır. Şəxsiyyətin inkişafının sosial şərtlənməsi konkret tarixi xarakter daşıyır. Lakin şəxsiyyətin ictimai-tarixi formalaşması ictimai münasibətlərin passiv əksi deyil. Sosial münasibətlərin həm subyekt, həm də nəticəsi kimi çıxış edən şəxsiyyət məqsədyönlü fəaliyyət prosesində həm ətraf mühiti, həm də özünü şüurlu şəkildə dəyişdirərək fəal sosial hərəkətləri ilə formalaşır. Məhz bu prosesdə insanda başqasının yaxşılığına doğru ən vacib ehtiyac formalaşır. Təlimin təşkilinə verilən tələblər, eləcə də pedaqoji prosesin tamlığı və onu həyata keçirtmək üçün dəstəkverici, stimullaşdırıcı, inkişafyönümlü və təhsilalanyönümlü təhsil sistemi öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Pedaqoji proses – cəmiyyətin və fərdin özünün tələbatının ödənilməsinə təmin edən pedaqoji vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş, təhsil və tərbiyənin məzmununu nəzərə alaraq, müxtəlif pedaqoji vasitələrdən istifadə etməklə, müəllimlə təhsilalanlar arasında xüsusi təşkil olunmuş qarşılıqlı əlaqədir. P.Kapterev, A.İ.Pinkeviç, Y.K.Babanski və başqa müəllimlər göstərmişlər ki, bu konsepsiya prosesin bütün mürəkkəbliyini və hər şeydən əvvəl onun əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərini – bütövlük və ümumiliyi əks etdirmir. Bütövlük və icma əsasında təhsil, tərbiyə və inkişafın vəhdətinin təmin edilməsi pedaqoji prosesin əsas mahiyyətini təşkil edir [12, s.5]. L.S.Viqotskinin qeyd etdiyi kimi, “elmi nöqteyi-nəzərdən müəllim yalnız sosial təhsil mühitinin təşkilatçısı, onun hər bir təhsilalanlarla qarşılıqlı əlaqəsinin tənzimləyicisi və nəzarətçisidir”. Bu yanaşma təhsil prosesinin qurulmasında cəmiyyətin rolunu və şəxsiyyətin inkişafında böyüyən insanın genotipinin yerini qiymətləndirmək üçün metodoloji yanaşma ilə uyğun gəlir [20, s.19].

Pedaqoji proses 5 element kimi təqdim olunur:

- *öyrənmə məqsədi (niyə öyrətmək lazımdır);*
- *təhsil məlumatlarının məzmunu (nə öyrədilməlidir);*

– *tədris metodları, pedaqoji ünsiyyət vasitələri (necə öyrədilməlidir);*

– *təhsilverən;*

– *təhsilalan.*

Pedaqoji prosesi müəllim yaradır. Bu proses harada baş verirsə, onu hansı müəllimin yaratmasından asılı olmayaraq, onun strukturu aşağıdakı kimidir:

– *məqsəd;*

– *prinsiplər;*

– *məzmun;*

– *metodlar;*

– *vasitələr;*

– *formalar.*

Hədəf müəllim və təhsilalanların səy göstərdiyi pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin son nəticəsini əks etdirir. Məqsədlərə çatmaq üçün əsas istiqamətləri müəyyən etmək nəzərdə tutulmuş prinsiplərdir. Pedaqoji prosesin dinamizmi onun 3 strukturunun qarşılıqlı təsiri ilə əldə edilir: ***pedaqoji, metodiki və psixoloji.***

Metodoloji struktur yaratmaq üçün məqsəd bir sıra vəzifələrə bölünür, onlara uyğun olaraq, müəllim və təhsilalanların fəaliyyətinin ardıcıl mərhələləri müəyyən edilir. Pedaqoji prosesin pedaqoji və metodoloji strukturları bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır [25]. Pedaqoji prosesin psixoloji strukturunda 3 psixoloji alt strukturu ayırd etmək olar: ***idrak prosesləri, öyrənmək üçün motivasiya və gərginlik.***

Pedaqoji prosesin “hərəkətə keçməsi” üçün idarəetmə lazımdır. Pedaqoji idarəetmə məqsədə uyğun olaraq pedaqoji vəziyyətin, proseslərin bir vəziyyətdən digərinə köçürülməsi prosesidir [1, s.201]. İdarəetmə prosesinin komponentləri aşağıdakılardır:

– *məqsədin qoyulması;*

– *informasiya dəstəyi (təhsilalanların xüsusiyyətlərinin diaqnostikası);*

– *təhsilalanların məqsədi və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tapşırıqların tərtib edilməsi;*

– *məqsədə çatmaq üçün fəaliyyətlərin layihələndirilməsi və planlaşdırılması;*

– *layihənin icrası;*

– *icranın gedişatına nəzarət;*

– *tənzimləmə;*

– *ümumiləşdirmə [2, s.33].*

Pedaqoji proses sosial əhəmiyyətli vəzifələri yerinə yetirmək üçün həyata keçirilir. Bu prosesin spesifikliyi ondan ibarətdir ki, bir qrup pe-

dağoqların işi ilə digər qrup pedaqoqların işi bir-ləşərək iştirakçılar arasında bir növ münasibət – pedaqoji qarşılıqlı əlaqə yaradır. Təbriyə müəllimlərin və müdaviimlərin subyektiv-obyektiv hərəkətləri vasitəsilə müəyyən bir məqsədə nail olmaq üçün baş verən pedaqoji prosesdir. İnsanın şəxsiyyət kimi onun sosial ideala uyğun formalaşması pedaqoji prosesdən kənarda düşünülə bilməz (“təbriyə prosesi” anlayışı sinonim kimi işlədilir) [9, s.57]. Pedaqoji proses tədris, təbriyə və inkişaf vəzifələrini həll etməyə yönəldilmiş müəllim və təhsilalanların xüsusi təşkil edilmiş qarşılıqlı əlaqəsidir. Başqa sözlə, pedaqoji proses təhsilin, təbriyənin (dar – xüsusi mənada) vəhdətini təmin etməklə geniş mənada, təhsilin həyata keçirilməsinin vahid prosesi kimi başa düşülür.

Pedaqoji proses sosial prosesdir. Cəmiyyətin sosial sifarişi pedaqoji prosesin əsas məqsədində – insanların qarşısına qoyulan vəzifələrin uğurla həllinə hərtərəfli hazırlanmasını təmin etməkdə ifadə olunur. Pedaqoji prosesdə məqsədyönlü şəkildə təşkil edilmiş fəaliyyətlər (təhsil, idrak, oyun, istehsalat, bədii və yaradıcılıq və s.) pedaqoqlar və təhsilalanlar arasında ünsiyyət yolu ilə həyata keçirilən sosial təcrübənin ötürülməsi və aktiv mənimsənilməsinin təhsilə sistemli təsiri var.

Pedaqoji prosesin müəyyənədicisi komponentləri təhsilin, təbriyənin və şəxsi inkişafın dəyişdirilməsinin daxili proseslərini müəyyən edən təhsil və təbriyə prosesləridir. Öz növbəsində, təhsil və təbriyə prosesləri bir-biri ilə əlaqəli müəyyən proseslərdən – təhsil və onun qarşılıqlı əlaqəsindən, eləcə də bundan irəli gələn özünü-təbriyə prosesindən ibarətdir.

Pedaqoji prosesin əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- *informasiya (təhsilalanların təhsili);*
- *təhsil (təhsilalanların şəxsi dəyişməsi).*

Pedaqoji prosesin dinamikası, pedaqoji prosesdə bütün sonrakı dəyişikliklərin miqyası əvvəlki mərhələdəki dəyişikliklərin miqyasından asılıdır. Əvvəlki nailiyyətlər nə qədər yüksək olarsa, yekun nəticə də bir o qədər əhəmiyyətlidir. Bu isə o deməkdir ki, pedaqoji proses müəllimlər və təhsilalanlar arasında inkişaf edən qarşılıqlı əlaqə kimi tədris, “addım-addım” xarakteri daşıyır. Bu, qanunauyğunluq qanununun nəticəsinin təzahürüdür: bəzi təhsilalanların ümumi nailiyyətləri, kimininsə aralıq nəticələri daha yüksəkdir.

Pedaqoji prosesdə şəxsi inkişaf fərdin inkişafına kömək edir. Şəxsi inkişafın sürəti və əldə edilmiş səviyyəsi irsiyyətdən, təhsil və təhsil mühitindən, təhsil fəaliyyətinə daxil edilməsindən, istifadə olunan pedaqoji təsir vasitələri və üsullarından asılıdır.

Tədris prosesinin idarə edilməsi. Pedaqoji təsirin effektivliyi pedaqoqlar və müəllimlər arasında əks-əlaqənin intensivliyindən, təhsilalanlar üzərində düzəldici tədbirlərin miqyasından, eləcə də xarakteri və əsaslılığından asılıdır.

Pedaqoji proses bir sistemdir və hər sistem kimi onun da müəyyən strukturu vardır. Struktur bu sistemdə elementlərin (komponentlərin) yerləşməsi, eləcə də onlar arasındakı əlaqələrdir. Əlaqələri başa düşmək çox vacibdir, çünki pedaqoji prosesdə nə ilə necə əlaqəli olduğunu bilməklə bu prosesin təşkili, idarə edilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi problemini həll etmək mümkündür. Pedaqoji prosesin komponentləri – məqsəd və vəzifələr, təşkili və idarə edilməsi, həyata keçirilmə üsulları və nəticələrdən ibarətdir.

Pedaqoji prosesin nümunələri obyektiv, əsas və təkrarlanan əlaqələrdir. Pedaqoji proses kimi mürəkkəb, böyük və dinamik bir sistemdə çoxlu sayda müxtəlif əlaqə və asılılıqlar özünü göstərir. Bu prosesin ən ümumi nümunələri aşağıdakılardır:

– *pedaqoji prosesin dinamikası bütün sonrakı dəyişikliklərin əvvəlki mərhələlərdəki dəyişikliklərdən asılı olduğunu göstərir, ona görə də pedaqoji proses çoxmərhələli xarakter daşıyır və aralıq nailiyyətlər nə qədər yüksək olarsa, yekun nəticə də bir o qədər əhəmiyyətlidir;*

– *pedaqoji prosesdə şəxsiyyətin inkişaf tempi və səviyyəsi irsiyyətdən, mühitdən, pedaqoji təsir vasitələri və üsullarından asılıdır;*

– *pedaqoji təsirin səmərəliliyi pedaqoji prosesin idarə olunmasından asılıdır;*

– *pedaqoji prosesin məhsuldarlığı pedaqoji fəaliyyətin daxili stimullarının (motivlərinin) fəaliyyətindən, xarici (sosial, mənəvi, maddi) həvəsləndirmələrin intensivliyindən və xarakterindən asılıdır;*

– *pedaqoji prosesin səmərəliliyi, bir tərəfdən pedaqoji fəaliyyətin keyfiyyətindən, digər tərəfdən təhsilalanların öz təhsil fəaliyyətinin keyfiyyətindən asılıdır;*

– *pedaqoji proses fərdin və cəmiyyətin tələbatları, cəmiyyətin maddi-texniki, iqtisadi və*

digər imkanları, onun həyata keçirdiyi mənəvi-psixoloji, sanitar-gigiyenik, estetik və digər şəraiti ilə müəyyən edilir [9].

Pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları onun ümumi təşkilini, məzmununu, forma və üsullarını müəyyən edən əsas müddəalarda, yəni prinsiplərdə konkret ifadəsini tapır.

Pedaqoji prosesdə həssas, məntiqi, praktiki vəhdət. Tədris prosesinin səmərəliliyi hissiyyat qavrayışının intensivliyindən və keyfiyyətindən, qavranılanın məntiqi dərkindən, mənalının praktiki tətbiqindən asılıdır.

Xarici (pedaqoji) və daxili (idrak) fəaliyyətlərin vəhdəti. Pedaqoji prosesin səmərəliliyi həm pedaqoji fəaliyyətin keyfiyyətindən, həm də təhsiləlanların öz tədris və idrak fəaliyyətinin keyfiyyətindən asılıdır [11, s.23].

Pedaqoji prosesin şərtləri tərbiyə prosesinin gedişi və nəticələrindən, cəmiyyətin və fərdin tələbatından, şəxsiyyətin və cəmiyyətin imkanlarından (maddi, texniki, iqtisadi və s.), prosesin şərtlərindən (mənəvi-psixoloji, sanitar-gigiyenik və s.) asılıdır [7, s.41].

İstənilən pedaqoji prosesdə mərhələlər olur ki, onlar da müəyyən inkişaf ardıcılığıdır. Pedaqoji prosesin əsas mərhələləri aşağıdakılardır:

- *təlim pedaqoji prosesi (hazırlıq);*
- *pedaqoji prosesin həyata keçirilməsi (əsas);*
- *pedaqoji prosesin təhlil nəticələri (yekun) [9, s.65].*

Pedaqoji proses – pedaqoji elmin ən mühüm, fundamental kateqoriyalarından biridir. Pedaqoji proses dedikdə, inkişaf və təhsil problemlərinin həllinə yönəldilmiş müəllim və təhsiləlanların xüsusi təşkil edilmiş, məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqəsi başa düşülür.

Müasir elmin prinsipləri, hər hansı bir nəzəriyyənin əsas, ilkin müddəaları rəhbər fikirlər, əsas davranış qaydaları və hərəkətlərdir. Didaktika prinsipləri pedaqoji fəaliyyətə və təlim-tərbiyə prosesinə rəhbərlik edən tövsiyələr kimi qəbul edilir, onun bütün aspektlərini əhatə edir və ona məqsədyönlü, məntiqi ardıcıl başlanğıc verir. İlk dəfə didaktikanın əsas prinsiplərini Komenski “Böyük didaktika”da şüur, görünmə, tədrislik, ardıcılıq, qüvvət, məqsədəuyğunluq kimi təsnifləndirmişdir. Beləliklə, pedaqoji prosesin prinsipləri pedaqoji fəaliyyətin təşkili üçün onun istiqamətini göstərən və pedaqoji prosesi formalaşdıran əsas tələblərdir. Pedaqoji fəaliyyət

kimi şəxələnməmiş və çoxşaxəli fəaliyyəti dərk etmək və tənzimləmək vəzifəsi müxtəlif istiqamətlərin kifayət qədər geniş normalarının işlənilməsinə tələb edir. Ümumi pedaqoji prinsiplərlə yanaşı (məsələn, təhsilin həyat və təcrübə ilə əlaqəsi prinsipləri, təhsil və tərbiyənin əməklə əlaqəsi, pedaqoji prosesin humanist yönümlü olması və s.), prinsiplərin digər qruplarını da fərqləndirir. Hazırda pedaqogikada pedaqoji prosesin tərkibinin və prinsiplər sisteminin müəyyən edilməsində vahid yanaşma mövcud deyildir. Məsələn, Ş.A.Amonaşvili pedaqoji prosesin aşağıdakı prinsiplərini formalaşdırmışdır:

- *uşağın pedaqoji prosesdə biliyi mənimsəməsinin insani xarakter daşması;*
- *uşağın pedaqoji prosesdə bir şəxs kimi özünü bilməsi;*
- *uşağın maraqlarının ümumbəşəri maraqlarla üst-üstə düşməsi;*
- *pedaqoji prosesdə uşağın antisosial təzahürlərə sövq edə bilən vasitələrdən istifadə etməsi;*
- *pedaqoji prosesdə uşağın fərdiliyinin ən yaxşı şəkildə təzahürü üçün ictimai məkanla təmin edilməsi;*
- *pedaqoji prosesdə şəraitin humanistləşdirilməsi;*
- *keyfiyyətlərin (uşağın formalaşan şəxsiyyəti, onun təhsili və inkişafı, pedaqoji prosesin özünün keyfiyyətinin) müəyyən edilməsi [24].*

Didaktikada pedaqoji prosesin təşkili üçün 3 əsas sistem mövcuddur: ***fərdi təlim və təhsil, sinif-dərs sistemi və müəhazirə və seminar sistemi.***

Pedaqoji proses təhsilin, tərbiyənin və inkişafın vəhdətini təmin etməklə, sözün geniş mənasında təhsilin həyata keçirilməsinin vahid prosesi kimi başa düşülür. Qonçarenkoya görə, pedaqoji proses “təhsilçi və təhsiləlanların məqsədyönlü, şüurlu şəkildə təşkil edilmiş dinamik qarşılıqlı əlaqəsidir və bu prosesdə təhsil və ahəngdar tərbiyənin ictimai zəruri vəzifələri həll olunur” [23, s.113].

Vahid pedaqoji proses təhsiləlanların həyat məqsədlərinə, maraqlarına və ehtiyaclarına cavab verən və şəxsiyyətin bütün sahələrinə: şüur, hislər və iradəyə balanslaşdırılmış təsir göstərəcək həyatının belə bir təşkilini əhatə edir [1, s.95].

Pedaqoji prosesin məqsədi, məzmunu, təşkilati-idarəetmə kompleksi, prinsipləri, pedaqoji diaqnostika, fənlər, qanunauyğunluqlar və digər

komponentləri özündə birləşdirən strukturu vardır. Eyni zamanda məqsəd və məzmun pedaqoji prosesin subyektləri ilə yanaşı, onun ən mühüm məzmun-hədəf komponentini təşkil edir. Onları daha ətraflı nəzərdən keçirək. Həmçinin məqsəd qarşından gələn hadisələrin insan şüurunda əks olunmasından əvvəl fəaliyyətin nəticəsinin ideal proqnozu olan fəlsəfi kateqoriyadır. Pedaqoji məqsəd, pedaqoji prosesin bütün digər komponentlərinin daha sonra korrelyasiya olunduğu ümumiləşdirilmiş zehni formasıyalar şəklində müəllim və tələbə tərəfindən məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqələrin nəticələrini proqnozlaşdırmaqdır. Məqsəd müəllim və təhsilalanların səy göstərdiyi pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin arzuolunan son nəticəsinə əks etdirməkdir.

Pedaqoji məqsədlərin növləri müxtəlifdir: *təhsilin normativ dövlət məqsədləri, ictimai məqsədlər, təhsilalanlar və müəllimlərin təşəbbüskarlıq məqsədləri və təşkilati-metodiki məqsədlər*. Normativ dövlət məqsədləri dövlət sənədlərində, dövlət təhsil standartlarında və digər fundamental sənədlərdə müəyyən edilən və ümumilikdə dövlətin təhsil sahəsində siyasətini əks etdirən ən ümumi məqsədlərdir [22, s.48].

Nəticə. Pedaqoji sistemin müxtəlif komponentlərinin təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, onların qarşılıqlı əlaqəsi vahid pedaqoji proses yaradır. Başqa sözlə, pedaqoji sistemin özü, hər bir müəllimin fəaliyyəti pedaqoji prosesin optimal gedişatını təmin etmək məqsədi ilə yaradılır və fəaliyyət göstərir.

Pedaqoji fəaliyyət kimi pedaqoji proses də mürəkkəb dinamik sistemdir, onun strukturuna bir çox alt sistemlər daxildir. Onun əsas komponentləri müəllim və təhsilalanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin məqsədi, vəzifələri, məzmunu, metodları, vasitələri və formaları, habelə nəticəsidir. Bu baxımdan, pedaqoji proses təhsil subyektləri (müəllimlər və dinləyicilər) arasında inkişaf edən qarşılıqlı əlaqə kimi nəzərdən keçirilməlidir. Pedaqoji prosesdə bir sistem kimi formalaşma, inkişaf, tərbiyə və təlim prosesləri, onların axınının bütün şəraiti, forma və üsulları birləşir. Eyni zamanda pedaqoji proses təlim, təhsil, tərbiyə və inkişaf proseslərinin sadə mexaniki məcmusu deyil, hərəkətin, ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının, qarşılıqlı təsir göstərən qüvvələrin yenidən qruplaşdırılmasının və yeni

bir şəxsiyyətin formalaşdığı müstəqil vahid bir hadisədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev Ə.A. Təlim prosesi. Ənənə və müasirlik. Bakı, 2006, 231 səh.
2. Ağayev F., Cəfərov E. Fəal təlim metodları və tədris prosesində onlardan istifadəyə dair. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2007, №4, səh. 32-37.
3. Ağayev M. Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil (dərs vəsaiti). Bakı, 2011, 178 səh.
4. Cəbrayilov İ.H. Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası. Bakı, Mütərcim, 2006, 236 səh.
5. Dədəyev Ş. Psixologiya və fəlsəfə. Bakı, Qanun, 2008, 492 səh.
6. Əhmədov B.A., Rzayev A.Q. Pedaqogikadan mühazirə konspektləri. Bakı, Maarif, 1983, 350 səh.
7. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı, 2014. 400 səh.
8. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim (müəllimlər üçün metodik vəsait). Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondunun (UNİCEF) Azərbaycan nümayəndəliyi. 2007, 439 səh.
9. Andreeva E.V., Zabrodina I.V., Kozlova N.A., Pavlova L.N., Sterligova E.A., Fortygina S.N., Vertikova E.F. Criterion approach to the assessment of teacher's professional competence: self-organization and self-education (Future teacher). Revista Espacios 41, Article №12, 2020.
10. Dudnik N.Yu. Structuring the system of professional self-organized skills of the future teacher. In higher and secondary school pedagogy: collection. Scientific Works of Kryvyi Rog State Pedagogical University. pp.99-105. 2009. KryvyiRih: [b. in.].
11. Dyachenko M.I., Kandybovich L.A. Concise Psychological Dictionary: Self-Organization. Halton. 1998, 399 p.
12. Hughes R. Encountering History and History Instruction: Perceptions of Emerging Teachers. SoTL Commons Conference: A Conference of Teaching and Learning, Savannah, Georgia, 2019.
13. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia, PA: Temple University Press, 2001.

14. VanSledright B.A. The Challenge of Rethinking History Education: On Practices, Theories, and Policy. New York: Routledge Publishing, 2011.

15. Arum R., Roksa J., Cook A. Learning Outcomes and Assessments for the 21st Century. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2016, pp. 37-86.

16. Берельковский И.В., Павлов Л.С. Методика преподавания истории в общеобразовательной школе. Москва, Поматур, 2001, 336 с.

17. Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. Методика преподавания истории в школе: Практик. Пособие. Москва, Владос, 2000, 176 с.

18. Вяземский Е.Е. Историческая наука и историческое образование: некоторые проблемы теории и методологии. Преподавание истории и обществоведения в школе, №3, 2001.

19. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе: учеб. для студ. высш. учеб. заведений. Москва, Гуманит. изд. центр Владос, 2003, 240 с.

20. Чутко Н.Я. О формировании начальных знаний по истории в интегрированном курсе "Окружающий мир". Москва, Просвещение, 1999, 365 с.

21. Шоган В.В. Методика преподавания истории в школе. Москва, Феникс, 2007, 275 с.

22. <https://buklib.net/books/36645/>

23. <https://ik-ptz.ru/en/geometry/celenapravlenyi-pedagogicheskii-process-pedagogicheskii.html>

24. <https://www.splashlearn.com/blog/pedagogy-in-education-learning-ecosystem-complete-overview/>

25. https://www.academia.edu/36833052/D%C9%99rs%C9%99_veril%C9%99n_m%C3%BCasir_t%C9%99l%C9%99bl%C9%99r

S.Bahramova

Teacher's role in the pedagogical process

Abstract

The pedagogical process is realized by the teacher and taking into account the content of education and upbringing, it is a specially organized interaction between the teacher and the students using various pedagogical tools. In the article, the completeness of the pedagogical process, its realization, the activities and tasks of the teacher, the responsibilities, the formation and development of the personality, the tasks of the students, joining the learning process and establishing effective activities to achieve the desired results were touched upon.

С.Бахрамова

Роль учителя в педагогическом процессе

Аннотация

Педагогический процесс реализуется учителем и с учетом содержания обучения и воспитания это специально организованное взаимодействие учителя и учащихся с использованием различных педагогических средств. В статье рассмотрены полнота педагогического процесса, его реализация, деятельность и задачи педагога, обязанности, формирование и развитие личности, задачи учащихся, включение в процесс обучения и налаживание эффективной деятельности по достижению поставленной цели были затронуты желаемые результаты.